

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Кафедра педагогічних технологій початкової освіти

ПАСКАЛЬ О.В.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ОРГАНІЗАЦІЇ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»**

**Для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за
спеціальністю 231 Соціальна робота**

Одеса – 2022

 <p>Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського</p>	<p align="center">Навчальна дисципліна ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ</p> <p>Галузь знань: 23 Соціальна робота Освітньо-професійна програма: Соціальна робота Спеціальність: 231 Соціальна робота Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський) Рік навчання: 3 Семестр: 5 Обсяг дисципліни, кредити ЄКТС/години: 4/120 Мова навчання: українська</p>
<p>Лектор курсу</p> 	<p>Паскаль Олена Вікторівна</p> <p>Посада: доцент</p> <p>Вчений ступінь: кандидат педагогічних наук</p> <p>Профайл викладача: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=ru&user=FKT_8icAAAAJ</p>
<p>Контактна інформація</p>	<p>Paskal.OV@pdpu.edu.ua</p>

Навчальна дисципліна «Вікова психологія» знайомить студентів із сутністю теоретичних вітчизняних та зарубіжних теорій, концепцій щодо закономірностей психічного розвитку на різних вікових етапах онтогенезу, методами діагностики психіки та особистості відповідно віку, сутністю вікових криз особистості та шляхи їх подолання; навичками психологічного аналізу індивідуально-психологічних відмінностей у розвитку особистості на кожному віковому етапі, діагностикою психічних процесів та різних сфер особистості (самосвідомість, мотивація тощо) із врахуванням вікових особливостей, аналізом кризових вікових періодів розвитку та їх психологічним змістом, засвоєнням основних методів здійснення психологічного аналізу конфліктних ситуацій, пов'язаних з кризовими періодами розвитку особистості, оволодінням технологією підвищення рівня психологічної культури, оволодінням навичками постановки і вирішення дослідницьких завдань в галузі вікової психології.

УДК: 159.922.6(075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою Університету Ушинського (протокол № 8 від 24 лютого 2021 р.)

Рецензенти:

Ласунова С.В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної та клінічної психології Одеського національного університету ім.І.І. Мечникова.

Колбіна Л.А. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського.

Паскаль О.В. Методичні рекомендації до проведення практичних занять, організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Вікова психологія» [для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 231 Соціальна робота, спеціальності 231 «Соціальна робота»]. Одеса : Університет Ушинського, 2022. 52 с.

Методичні рекомендації до проведення практичних занять, організації самостійної роботи обов'язкової навчальної дисципліни «Вікова психологія» містять плани проведення, зміст практичних занять та самостійної роботи, технологічну карту дисципліни, тематику індивідуальних навчально-дослідних завдань та методичні рекомендації щодо їх виконання. Розроблені для ознайомлення здобувачів вищої освіти зі структурою та змістом навчальної дисципліни і призначені для планування, підготовки та проведення практичних занять та самостійної роботи.

ЗМІСТ

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	5
РОЗДІЛ 1 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	8
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	21
РОЗДІЛ 3 ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ З КУРСУ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ».....	24
РОЗДІЛ 4 КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	29
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ».....	34
ГЛОСАРІЙ	37
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	50

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Запит сучасного суспільства і тенденції розвитку бакалаврських програм за спеціальністю «Соціальна робота» актуалізують потребу оптимізації кадрового забезпечення закладів освіти різних рівнів і типів і спеціальних закладів освіти, які володіють професійними компетентностями, достатніми для реалізації завдань забезпечення розвитку соціального і соціально-педагогічного потенціалу особистості здобувача освіти на відповідному професійному рівні, здатного забезпечувати профілактику негативних соціальних проявів в поведінці соціальних груп і окремих осіб та психологічну допомогу представникам соціально-вразливих верств населення, а також особам у складних життєвих обставинах.

Мета навчальної дисципліни: Основною метою курсу є формування педагогічної позиції майбутнього соціального працівника та його професійної компетентності на основі розуміння вікових особливостей дитини, його проблем і осмислення механізмів, закономірностей і факторів вікового розвитку.

Основні **завдання** курсу: знайомити слухачів з основами поняттями, принципами, концепціями вікової та педагогічної психології; висвітлити специфіку психічного розвитку людини на різних етапах онтогенезу, підходи до періодизації психічного розвитку особистості; проаналізувати особливості педагогічної діяльності і особистості вчителя, як організатора навчально-виховного процесу; розкрити психологічні закономірності процесу виховання і самовиховання; охарактеризувати психологічні основи навчання; виробити у студентів ряд умінь та навичок застосування набутих знань у практичних сферах своєї діяльності, активізувати особистісний та творчий потенціал майбутнього фахівця.

Очікувані програмні результати навчання:

ПРН 01. Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами.

ПРН 11 Використовувати методи профілактики для запобігання можливих відхилень у психічному розвитку, порушень поведінки, міжособистісних стосунків, для розв'язання конфліктів, попередження соціальних ризиків та складних життєвих обставин.

ПРН 17 Встановлювати та підтримувати взаємини з клієнтами на підґрунті взаємної довіри та відповідно до етичних принципів і стандартів соціальної роботи, надавати їм психологічну підтримку й наснажувати клієнтів.

Очікувані результати навчання дисципліни:

Унаслідок вивчення навчальної дисципліни студенти мають:

- знати особливості вікової психології як науки,

- визначати основні напрямки зарубіжної вікової психології та характеристику основних напрямків вітчизняної вікової психології;
- пояснювати особливості психічного розвитку людини та вікової періодизації;
- інтерпретувати динаміку розвитку пізнавальних процесів, (відчуття, сприйняття, мислення, свідомість, мова, увага, пам'ять, уява, уявлення), емоційно-мотиваційної сфери (емоції і почуття, психічний стан, мотивація, воля, проактивність), індивідуально-психологічних особистостей (темперамент, характер, здібності) людей різного віку.

уміти:

- застосовувати отримані знання з вікової психології для організації діяльності і спілкування особистості в різні вікові періоди, для створення умов, що сприяють конструктивному психічному розвитку людини;
- враховувати в навчально-виховному процесі сензитивні періоди розвитку;
- передбачати вікові особливості дитини в психолого-педагогічній роботі;
- орієнтуватися на нормативи кожного вікового періоду у психодіагностичній та психокорекційній роботі.

Унаслідок досягнення результатів навчання здобувачі вищої освіти в контексті змісту навчальної дисципліни мають опанувати такі компетентності:

Інтегральна компетентність: ІК 1. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у соціальній сфері або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів соціальної роботи і характеризується комплексністю та невизначеністю умов

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 10. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 11. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Фахові компетентності (ФК):

ФК 1. Знання і розуміння сутності, значення і видів соціальної роботи та основних її напрямів (психологічного, соціально-педагогічного, юридичного, економічного, медичного).

ФК 4. Здатність до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громади.

ФК 8. Здатність застосовувати сучасні експериментальні методи роботи з соціальними об'єктами в польових і лабораторних умовах.

ФК 11. Здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей.

ФК 16. Здатність дотримуватися етичних принципів та стандартів соціальної роботи.

ФК 18. Здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері.

**ОПАНОВУЮЧИ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЗДОБУВАЧ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ
АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ:**

- сумлінно, вчасно й самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;
- бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами;
- ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;
- сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет-ресурси.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ

№ з/п	Тема заняття	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	<i>Брифінг «Вікова психологія як наука»</i>	2	1
2.	<i>Інтерактивна конференція «Основні напрямки зарубіжної вікової психології. Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології»</i>	1	
3.	<i>Психологічна консультація з проблем вікової психології «Характеристика розвитку психіки в онтогенезі»</i>	1	1
4.	<i>Науковий семінар-практикум «Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти»</i>	2	
5.	<i>Інтер-активна консультація викладача «Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому віці»</i>	2	1
6.	<i>Творча пошукова робота «Психічний розвиток дитини в дошкільному віці»</i>	2	1
7.	<i>Практикум «Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини»</i>	2	
8.	<i>Психологічна консультація з прикладних проблем «Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку»</i>	2	
9.	<i>Кейс-стаді «Психологія підлітка»</i>	2	1
10.	<i>Ділова гра «Психологія важкої дитини»</i>	2	1
11.	<i>Творча майстерня «Психологія ранньої юності»</i>	2	
12.	<i>Аналіз конкретної ситуації з використанням методу “інцидент» Розвиток особистості в дорослому віці</i>	2	1
13.	<i>Дискусія «Психологія середньої дорослості. Психологічні особливості пізньої дорослості»</i>	2	
УСЬОГО ГОДИН:		24	8

Брифінг «Вікова психологія як наука»

Форма організації на занятті: *Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:*

1. Що є предметом і завданням вікової психології.
2. У чому полягає зв'язок вікової психології з іншими науками.
3. Розкрийте історичні розвитку вікової психології.
4. Яка структура вікової психології?
5. У чому полягає сутність поняття «вік» як основної категорії вікової психології?
6. Визначить методологічні засади вікової психології, методи вікової психології та підходи до організації досліджень з вікової психології.
7. Укладіть словник персоналій (2 зарубіжних вчених, 2 вітчизняних вчених, за наступним алгоритмом: прізвище, ім'я, по батькові, роки життя які, проблеми вікової психології вивчав, основні роботи в галузі вікової психології (назва, рік видання)
8. Побудуйте схему «Зв'язок вікової психології з іншими науками».
9. Схематично зобразіть структуру галузей психології із зазначенням місця, взаємозв'язків і структурних елементів вікової психології.

Обов'язкове практичне завдання:

1. Робота в групах зі зміною ролей.
Студенти розподіляються на групи: «фахівці з соціальної роботи» та «журналісти». «Журналісти» готують запитання до теми брифінгу. «Фахівці» відповідають на них.
2. Групи міняються ролями і виконують ті ж самі завдання.

Термін виконання: на практичному занятті.

Інтерактивна конференція «Основні напрямки зарубіжної вікової психології. Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології»

Форма організації на занятті: *Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком:*

1. Підготуйте повідомлення про основні напрями зарубіжної вікової психології. Оберіть один з напрямів (психоаналіз про закономірності психічного розвитку; стадії психосоціального розвитку за Е. Еріксоном; Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Дж. Годфруа, К. Флейк-Хобсон, Б. Скіннер) про особливості розвитку дитини; генетична психологія про закономірності розвитку інтелекту; гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, С. Сатір, Ш. Бюлер) про закономірності дитячого розвитку.
2. Підготуйте повідомлення «Актуальність культурно-історичної концепції Л.С. Виготського на сучасному етапі розвитку психологічного знання».

3. Проаналізуйте статті журналу «Питання психології», наприклад, № 5, №6 за 1996 рік, які були присвячені сторіччю з дня народження Л.С. Виготського.

Прочитайте їх і знайдіть в них відповіді на наступні питання:

1. У яких сферах наукового знання активно використовуються ідеї Л.С.Виготського?
2. Як розвиток сучасної психології пов'язане з вченням Л.С. Виготського?
3. Які теоретичні положення і закони, сформульована перші Л.С. Виготським, витримали перевірку часом і ходом розвитку наукового знання?
4. Які положення теорії Л.С. Виготського уточнюються сучасною практикою і наукою?

Підготуйте тези доповіді.

5. Опрацюйте статтю Леонтьєва А.М. «Проблемы развития психики» Москва, 1981. С. 538-557.

6. Обґрунтувати твердження і оформити як есе:

- «Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись» (С.Л. Рубінштейн);

- «Ні, не білою дошкою є душа дитини, а деревом у зерні, людиною у можливості» (В.Г. Белінський).

Обов'язкове практичне завдання:

Підберіть літературу до теми повідомлення.

Виділіть основні методологічні підходи в розумінні вікового і психологічного розвитку людини в зарубіжній психології.

Зверніть увагу на виділення закономірностей психічного розвитку дитини і дорослого з позицій різних авторів.

Як розглядається проблема вікової періодизації у підходах обраних Вами до повідомлення?

До кожного з теоретичних положень підберіть приклади з досвіду вашої роботи або ситуацій повсякденного спілкування.

Проілюструйте основні положення обраної теорії розвитку людини.

Конференція проходитиме у формі обміну думками з вище переліченим питань. При підготовці до конференції є бажаним у письмовому вигляді сформулювати основні положення і закони вчення Л.С. Виготського, які активно використовуються в сучасній психології.

Визначте, які положення зацікавили Вас?

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Психологічна консультація з проблем вікової психології **«Характеристика розвитку психіки в онтогенезі»**

Форма організації на занятті: *Робота в малих групах.*

1. Складіть у вигляді таблиці чи схеми перелік психічних функцій, процесів, властивостей, станів, які можуть бути успадковані та таких, які визначаються

переважно шляхом соціалізації.

- Визначте, які з них стосуються особисто вас.

- Як висновком, одним реченням відповісти на питання:

- На вашу думку, що є визначальним фактором розвитку психіки – генетичний чи соціалізуючий?

2. Підготуйте повідомлення до консультативної бесіди за наступними проблемами:

3. Опишіть експерименти Ж. Піаже, та визначить у чому полягає їх сенс.

4. Розкрийте сутність розвиваючого раннього навчання (презентуйте одну з методик, наприклад, Монтесорі, Домана, Зайцева тощо) та визначить її позитивні риси та недоліки.

5. Проаналізуйте власний життєвий шлях або певні вікові періоди за двома запропонованими періодизаціями (ті, які ви вважаєте найбільш точними, або з уявною перспективою з урахуванням майбутнього вашого життя). Коротко поясніть, чому саме тоді відбувся перехід від одного вікового періоду до іншого, який критерій класифікації періодів обрано.

6. Презентуйте будь-яку теорію періодизації вікового розвитку людини з не озвучених на лекції (Курт Левін, А. Адлер, гештальт-теорія розвитку, теорія прив'язаності Джона Боулбі, екологічна теорія Урі Бронфенбреннера тощо) та охарактеризуйте її.

7. Охарактеризуйте різні підходи щодо вікової періодизації людини. Розкрийте поняття «віку» в культурно-історичній теорії Л.С. Виготського.

8. Проаналізуйте преформований та неформований тип розвитку.

Проведіть дискусію на тему «Значення спадковості й виховання у психічному розвитку дітей».

9. Обґрунтуйте Вашу думку в обговоренні наступних проблем:

- Ви берете участь у дискусії, більшість учасників якої схилиються до думки, що головну роль у розвитку особистості відіграють біологічний та соціальний фактор. Доведіть, що власна активність особистості є також вагомим фактором розвитку.

- На роботи яких вчених Ви можете спиратися і чому?

- Які приклади з наукових джерел, відомих кінофільмів, художніх творів, усної народної творчості тощо Ви зможете навести?

- Які «слабкі місця» Вашої позиції у дискусії можуть використати опоненти?

10. Ви розробляєте проект дослідження розвитку одного з пізнавальних процесів у віці немовляти.

- Зазначте предмет вашого дослідження.

- Яким організаційним та емпіричним методам Ви надати перевагу і чому?

- Які «слабкі місця» Вашої позиції можуть використати опоненти?

11. Ви берете участь у дискусії, більшість учасників якої схилиється до думки, що розвиток і навчання – це незалежні процеси. Доведіть, що між цими

процесами існує взаємозв'язок.

- На роботи яких вчених Ви можете спиратися і чому?

- Які приклади з наукових джерел, відомих кінофільмів, художніх творів, усної народної творчості тощо Ви зможете навести?

- Які «слабкі місця» Вашої позиції у дискусії можуть використати опоненти?

Обов'язкове практичне завдання:

Група розбивається на підгрупи по три людини: «консультант», «клієнт», «спостерігач». «Клієнт» з позиції вихователя або батьків розповідає про проблему, яка привела його в консультацію (проблема готовності в школі або протікання кризи семи років). «Консультант» проблему вислуховує, робить необхідні записи і пробує її кваліфікувати в поняттях психології розвитку, задає додаткові питання «клієнту», уточнює для себе деталі ситуації, яку описує «клієнт».

Після того як «консультант» задає останнє запитання, підгрупа описує в поняттях психології розвитку висунуту проблему, визначає, яка ситуація розвитку, до яких суміжних дисциплін потрібно звернутися для її рішення.

Термін виконання: на практичному занятті:

Науковий семінар-практикум «Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти»

Форма організації на занятті: *Індивідуальна робота з презентацією результатів:*

Підготуйтеся до повідомлення питання у вигляді презентації:

1. Особливості та психічний розвиток новонародженої дитини.
2. Психологія дитини немовлячого віку.
3. Загальна характеристика психічного розвитку дитини першого року життя: актуальні проблеми сучасності.

Обов'язкове практичне завдання:

Перегляньте журнали з психології за останні півроку.

Знайдіть в них публікації, присвячені дослідженню психіки і особистості дитини першого року життя.

Систематизуйте прочитаний матеріал.

Виділіть і підготуйте до анотації статтю, яка найбільше сподобалася.

Переведіть основну інформацію повідомлення у мову таблиць, схем, графіків тощо (вибір за бажанням).

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Інтерактивна консультація викладача «Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому віці»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах з динамічним*

обговоренням результатів:

1. Підготуйте питання з теми заняття, які викликали у Вас утруднення, задайте їх викладачеві, пропонуючи власну точку зору.

2. Зверніть увагу на складність мовного розвитку дитини в ранньому дитинстві в даний час.

3. Які чинники, на Вашу думку, перешкоджають розвитку активного мовлення дитини?

4. Поясніть твердження Виготського Л.С.: «Вік від одного до трьох років – це стадія сензитивності до мовних впливів».

5. Які чинники впливають на розвиток мовлення дитини у ранньому віці? В чому його особливості?

6. Складіть анкету для мам дітей віком від 1 до 4 років з метою підтвердження чи спростування теоретичних даних про ПДВ, ССР та новоутворення дитини раннього віку. Повідомлення. Прочитати дві глави із книги Чуковського «От двух до пяти» і представити групі найбільш цікаві моменти.

Обов'язкове практичне завдання:

Кожна група – готує свій варіант доповіді. Потрібно привести якомога більше аргументів на користь «своєї» точки зору.

Результати доповіді на практичному занятті.

Термін виконання: на практичному занятті.

Творча пошукова робота «Психічний розвиток дитини в дошкільному віці»

Форма організації на занятті: *індивідуальна робота з презентацією результатів:*

1. Обґрунтуйте роль ігрової діяльності як провідної в дошкільному віці. В якому напрямку відбувається її розвиток? Яка роль інших видів продуктивної діяльності в психічному розвитку і становленні особистості дитини – дошкільника.

2. Відокремте основні тенденції розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та індивідуально-особистісної сфери дитини дошкільного віку. Які найважливіші новоутворення в цих сферах з'являються на кінець дошкільного періоду.

3. Які кризи переживає дитина в період від народження і до початку шкільного життя? В чому їх суть та причини?

4. Психологічна готовність дитини до навчання в школі.

Уявіть, що до вас звернулися батьки дитини дошкільного віку, які не можуть вирішити, коли віддавати дитину до школи. Батько наполягає, що краще у шість років, бо є гроші на рюкзак, а мати вважає, що дитині важко буде носити цей рюкзак, тому краще почекати ще рік.

5. Складіть план практичної перевірки дитини до готовності навчання у школі (можна використовувати відомі методики, але пояснити, на що саме вони спрямовані). Обов'язково вкажіть, чому саме той чи інший фактор важливий для початку шкільного навчання.

6. Підготуйте повідомлення з проблеми «Амнезія дитинства – поняття, причини». Проведіть опитування групи щодо часу перших власних спогадів.

7. Обґрунтуйте власну думку, відповідаючи на запитання: Тлумачення закарлючок на полях (психографологія). Чи пов'язані ці знаки із нашим дитинством?

8. Опишіть експерименти В.С. Мухіної (за будь-якою тематикою, наприклад, розвиток уявлень про час і простір у дошкільному віці).

Обов'язкове практичне завдання: З наявних у Вас підручників, словників та навчально-методичних матеріалів випишіть авторські визначення з обраної теми. Сформулюйте власні позиції по відношенню до даного питання.

Наведіть в якості прикладу точки зору інших авторів. Визначьтеся, позиції яких авторів Вам ближче. Сформулюйте завдання розвитку дитини дошкільного віку з позиції різних авторів.

Термін виконання: на практичному занятті.

Практикум «Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини»

Форма організації на занятті: *Індивідуальна робота з презентацією результатів:*

1. Розкрийте соціальну ситуацію розвитку, провідний тип діяльності, новоутворення, особливості психічних процесів у шестирічної дитини.

2. Складіть карту психологічної готовності до навчання в школі.

3. Підберіть діагностичні методики для виявлення рівня розвитку психічних процесів.

4. Проведіть діагностику дітей дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі:

- «Діагностика наочно дієвого мислення»

- «Діагностика пам'яті».

5. Проведіть в період педагогічної практики методику вивчення мотивів поведінки дошкільників, інші методики

Обов'язкове практичне завдання:

Підготуйте комплекс діагностичного мінімуму з визначення психологічної готовності дитини до навчання у школі.

Оформіть його у вигляді буклету, комплекту діагностичних методик, методичних розробок тощо.

Кожний студент представляє свій варіант комплексу.

Після чого починається обговорення виконаного завдання.

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Психологічна консультація з прикладних проблем «Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку»

Форма організації на занятті: *Робота в малих групах.*

1. Як змінюється соціальна ситуація розвитку дитини зі вступом до школи?

2. Обґрунтуйте роль навчальної діяльності у психічному розвитку школяра як провідної в цьому віці.

3. Охарактеризуйте особливості пізнавальних психічних процесів молодших школярів. Які зміни відбулися в розвитку сприймання, пам'яті, уяви, мислення, мовлення в учнів 3 (4) класу в порівнянні з першокласниками?

4. Охарактеризуйте емоційно-вольову сферу молодшого школяра. Як змінюються мотиви його поведінки? Чим це обумовлено?

5. Як розвиваються міжособистісні взаємини молодших школярів?

6. Як змінюється ставлення молодшого школяра до школи, вчителя, навчальних обов'язків? Від чого це залежить?

7. Які основні лінії морального розвитку дитини молодшого шкільного віку і пов'язані з цим можливості її виховання?

8. Пригадати власний перший клас. З якими емоціями ви йшли до школи (хочу, страшно, не розуміння тощо)? Що найбільше вразило? Який був ваш перший вчитель?

9. Схематично зобразіть черговість завдань соціального працівника, до якого звернулися батьки із проблемою гіперактивності нещодавно усиновленої дитини. Оформіть у вигляді плану.

10. Порівняти особливості молодшої школи в Україні, концепцію НУШ зі школами закордоном (мінімум 2 країни на вибір студента). Назвіть, на Вашу думку, переваги та недоліки кожної системи освіти.

Обов'язкове практичне завдання:

Група розбивається на підгрупи по три людини: «консультант», «клієнт», «спостерігач».

- «Клієнт» з позиції вихователя або батьків розповідає про проблему, яка привела його в консультацію (проблема готовності в школі або протікання кризи семи років).

- «Консультант» проблему вислуховує, робить необхідні записи і пробує її кваліфікувати в поняттях вікової психології, задає додаткові питання «клієнту», уточнює для себе деталі ситуації, яку описує «клієнт».

- Після того як «консультант» задає останнє запитання, підгрупа описує в поняттях вікової психології висунуту проблему, визначає, яка ситуація розвитку, до яких суміжних дисциплін потрібно звернутися для її розв'язання.

Термін виконання: на практичному занятті.

Кейс-стаді «Психологія підлітка»

Форма організації на занятті: *Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.*

1. Обґрунтуйте вплив фізичного дозрівання і морфо-функціональних змін у підлітків на їх психічний розвиток та процес соціалізації особистості.
2. Проблема провідної діяльності в підлітковому віці та складність її розв'язання в сучасній педагогічній практиці.
3. Вікові особливості розвитку пізнавальної сфери підлітків та їх вплив на характер учбової діяльності.
4. Розвиток емоційно-вольової сфери підлітків.
5. Свідомість та самоусвідомлення у підлітковому віці. Як розвивається почуття дорослості у підлітковому віці?
6. Криза підліткового віку та можливості уникнення її наслідків.
7. Як розгортається спілкування та взаємостосунки підлітка з однолітками, батьками, вчителями?
8. Чим обумовлені випадки депресії та ризикованої поведінки у підлітків? Як цьому запобігти та надати необхідну допомогу?
9. Молодіжні субкультури у сучасному світі.
10. Соцмережі у житті підлітків: переваги і небезпеки.
11. Скласти порівняльну таблицю ціннісних орієнтацій себе як студента, у підлітковому віці та одного із своїх знайомих чи рідних старшого віку, також у віці дорослого та підлітка.

Обов'язкове практичне завдання:

Розв'язання психологічних задач, організації та взаємодії самокерованої групової роботи, узяті з реального професійного життя психологів.

Термін виконання: на практичному занятті.

Ділова гра «Психологія важкої дитини»

Форма організації на занятті: *Робота в малих групах.*

1. Опишіть, опираючись на власні спостереження, узагальнений образ сучасної «важкої дитини».
2. Визначить причини появи «важких» дітей і підлітків.
3. Охарактеризуйте особливості педагогічної запущеності дошкільнят і молодших школярів.
4. Розкрийте специфіку роботи соціального педагога та соціального працівника з різними категоріями важких підлітків.
5. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою філософа Платона: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш світ»? Обґрунтуйте відповідь.

б. Як ви розумієте народну приказку: «Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти»?

Обов'язкове практичне завдання:

Група розбивається на підгрупи, обираючи одну з ігрових ролей: «опонента», «песиміста», «оптиміста», «реаліста», тощо.

Поясніть думки та твердження, оформіть їх у вигляді відповіді з позиції обраної ролі.

Термін виконання: на практичному занятті.

Творча майстерня «Психологія ранньої юності

Форма організації на занятті: *робота в малих групах з презентацією результатів.*

1. Створіть умовний власний блог у який регулярно додавайте записи (пости), що містять текст, зображення або мультимедіа, висвітлюючи питання, розв'язання конкретних ситуацій, власні роздуми:

- соціальної ситуації розвитку в юнацькому віці;
- факторів соціалізації особистості та її особливості в юнацькому віці;
- впливу психосексуального розвитку на взаємини юнаків та дівчат;
- трансформації життєвих цінностей та ідеалів, пошук стилю власного життя;
- побудови життєвих планів і проблема самовизначення в юнацькому віці;
- особливостей самосвідомості і формування «Я-концепції» в юнацькому віці .
- здійсніть аналіз ситуації та запропонуйте варіант її розв'язання.
- охарактеризуйте основні лінії розвитку пізнавальної сфери юнаків та дівчат. Як це позначається на їх навчальній діяльності?
- чому старшокласникам часто важко визначитися з майбутньою професією?
- доведіть, що Ви перебуваєте на етапі юнацького віку (у вигляді схеми, таблиці, розгорнутої відповіді)
- складіть власний «Топ-10 місць», які слід відвідати до закінчення вузу. Проаналізуйте, чи Ваш вибір доводить, що ви юна людина і чому (до 3 речень)
- складіть «Топ-20 справ», які слід зробити до закінчення вузу. Проаналізувати, чи ваш вибір доводить, що ви юна людина і чому (до 3 речень)
- порівняйте, ознаки наступності поколінь у ваших відносинах з батьками та конфлікту поколінь (зараз чи в минулому)
- підготуйте есе, проаналізувавши приклади Гейл Шихи або інших дослідників щодо кризи 17 років, висловити свою думку.

Обов'язкове практичне завдання:

Група розбивається на підгрупи, обираючи одну з тем.

Кожна з підгруп оформлює тематичний блог у формі: інтернет-журналу подій, інтернет-щоденнику, онлайн-щоденнику (за власним вибором).

Блог повинен бути оформлений з можливістю публікації відгуків (коментарів) відвідувачами з метою мережевого спілкування.

Презентуйте результати у вигляді відео.

Термін виконання: до наступного практичного заняття.

Аналіз конкретної ситуації з використанням методу «інцидент»

Розвиток особистості в дорослому віці

Форма організації на занятті: *робота в малих групах.*

1. На основі короткого повідомлення про інцидент, що стався стосовно:

- шлюбних криз;
- критерії періодизації дорослості;
- вікові межі дорослості або молодості (на прикладі різних теорій чи країн);
- статистичні дані одружень та розлучень в Україні чи світі;
- психологічні чинники вдалого вибору супутника
- ментальний досвід та менталітет особистості

здійсніть аналіз ситуації та запропонуйте варіант її розв'язання.

Здійсніть порівняльний аналіз кризи дорослості і дитинства.

2. Охарактеризуйте кризу тридцяти та сорока років.

3. Здійсніть порівняльний аналіз способу життя людей похилого віку в країнах Західної Європи, Америки та в Україні.

4. Порівняйте новоутворення у психічній організації дорослих і дітей.

5. Проаналізуйте результати власних спостережень за дорослими людьми в період кризи 30 років та середини життя.

6. Дайте визначення зрілості та перерахуйте п'ять атрибутів зрілої особистості (письмово); 30 обов'язкових справ, які слід зробити дорослій людині (перелік)

Обов'язкове практичне завдання:

Група розбивається на підгрупи і відпрацьовує свій варіант ситуації.

Коли ситуації у всіх команд будуть розроблені, тоді починається процедура збору інформації за технологією аналізу ситуації методом «Інциденту»:

- інцидент (трапився...);
- питання та відповіді;
- прийняття рішення;
- презентація рішення і його аналіз авторами ситуації.

Потім інша команда діє в тій же послідовності.

Підгрупа здійснює пошук інформації щодо вирішення ситуації, приймає рішення в умовах недостатності інформації та раціонально збирає і використовує інформацію, необхідну для прийняття рішення.

Для прийняття обґрунтованого рішення за умов недостатньої інформації, необхідно:

- здійснити пошук додаткової інформації щодо питань «на розвиток»: (Що? Де? Коли? Чому? Як? Який? Навіщо?);
- визначити, чи є проблема і в чому вона полягає;
- подумати, що треба робити;
- з'ясувати, що потрібно знати для прийняття того чи іншого рішення.

Після повідомлення про інцидент студенти подають запит на інформацію у викладача за допомогою питань.

Викладач в свою чергу, може відкрити дискусію про необхідність тієї чи іншої інформації або відразу ж повідомити необхідні дані.

Отримавши необхідну і достатню, на їхню думку, інформацію, студенти аналізують її, приймають рішення в підгрупах, а потім виносять на загальну дискусію.

Після дискусії відстежується, яка ціна запитаної інформації з точки зору її значущості (необхідності для вирішення проблеми).

Термін виконання: на практичному занятті.

Дискусія «Психологія середньої дорослості. Психологічні особливості пізньої дорослості»

Форма організації на занятті: *робота в малих групах.*

1. Підготуйтеся до обговорення наступних питань:
  - Актуальність дослідження геронтопсихологічних проблем. Теорії старіння і старості.
  - Соціальна ситуація розвитку людини в старості.
  - Мудрість як соціально-психологічний феномен.
  - Психічне старіння і типи старості.
2. Планування свого життя допомагає людині підготуватися до старості і полегшує адаптацію. Для кожного із перерахованих аспектів життя заплануйте декілька заходів, які допомогли б людині адаптуватися до старості: здоров'я; фінанси; інтереси; ставлення до життя. Розкрийте значення цих заходів.
3. Складіть план чи схему можливостей реалізації людей похилого віку в Україні.
4. Проведіть опитування будь-якої знайомої людини старше 70 років про найбільш вражаючі факти життя: що запам'яталося, що головне у житті. Оформіть відповіді у вигляді доповіді.
5. Знайдіть програму «старіння» свого фото. Опишіть свої відчуття від побаченого і висновки: у чому суть старості.
6. Наведіть приклади самореалізації людей похилого віку у спорті, мистецтві тощо.
7. Напишіть порівняльну характеристику ставлення до старості, поширене

у нашому суспільстві, зі стереотипами старіння в інших культурах. Які етичні проблеми пов'язані з вмиранням і смертю?

8. Виділіть основні напрямки роботи психолога з людьми періоду пізньої дорослості. Як ви тлумачите слово «мудрість». Це вікове чи особистісне утворення?

9. Назвіть основні чинники незадоволення старістю. Розкрийте значення сім'ї для людини похилого віку.

Обов'язкове практичне завдання:

Студенти розбиваються на підгрупи і разом заповнюють запропоновану схему, готують завдання до теми. Кожна підгрупа представляє свій варіант відповіді. Після чого починається обговорення виконаного завдання.

Термін виконання: на практичному занятті.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота – це вид індивідуальної роботи, яка не є аудиторним навантаженням та виконується у позанавчальний час. Проте самостійну роботу не слід розуміти як домашню.

Самостійна робота є обов'язковою та підзвітною частиною навчального процесу (обов'язкова для всіх студентів, вимагає звіту).

Самостійна робота є нормованою діяльністю (вимагає оцінки, обмежена у часі).

Самостійна робота виконується студентом самостійно та в основному – індивідуально.

Самостійна робота може мати пізнавальний характер, а також розвиваючий, практико-орієнтований або навчально-дослідницький характер.

Творча складова – невід'ємна частина самостійної роботи (варіативність у виборі та виконання завдання).

Принципи організації самостійної роботи студентів в рамках будь-якої дисципліни:

1. *самостійність* – розвиток пізнавальної самостійності студентів;
2. *нормованість* – встановлений мінімальний обсяг, обов'язковий для кожного студента;
3. *інформованість* студентів про цілі та завдання, терміни виконання, форми контролю та самоконтролю, трудомісткості самостійної роботи;
4. *варіативність* – можливість вибору змісту та рівня завдання залежно від особистих переваг;
5. *креативність*.

Ознаками (критерії оцінки) самостійної роботи студента:

- виконання самостійної роботи особисто студентом або самостійна частина колективної роботи;
- закінчена розробка (закінчений етап розробки), в якій розкриваються та аналізуються актуальні проблеми з певної теми та її окремих аспектів, (актуальні проблеми навчальної дисципліни «Теорія і практика соціальної роботи», та відповідної сфери практичної діяльності);
- демонстрація достатньої компетентності автора в питаннях, що розкриваються;
- має навчальну, наукову та/або практичну спрямованість та значимість (якщо це навчально-дослідницька робота);
- містить певні елементи новизни (якщо це є науково-дослідна робота).

Структура навчальної діяльності студента при виконанні самостійної роботи:

- осмислення мети;
- оцінка термінів навчальної діяльності;
- оволодіння методами діяльності;
- самоосвіта, самовиховання та самоконтроль;
- виявлення відхилень від мети, уточнення плану, коригування структури діяльності.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин		Форма контролю
		Денна форма	Заочна форма	
1.	Вікова психологія як наука	2	3	
2.	Основні напрямки зарубіжної вікової психології. Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології	4	6	<i>усне опитування термінологічний диктант творча робота тези виступу, презентація, есе</i>
3.	Характеристика розвитку психіки в онтогенезі	4	4	
4.	Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти	4	7	
5.	Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому віці	4	5	
6.	Психічний розвиток дитини в дошкільному віці	4	6	
7.	Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини	4	7	
8.	Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку	4	6	
9.	Психологія підлітка	4	6	
10.	Психологія ранньої юності	4	7	
11.	Психологія важкої дитини	4	7	
12.	Розвиток особистості в дорослому віці	4	5	
13.	Психологія середньої дорослості. Психологічні особливості пізньої дорослості	4	7	
Всього годин:		50	76	

Самостійна робота студентів виконується у трьох видах:

I. Самостійна репродуктивна робота

1. Вікова психологія як наука.
2. Характеристика розвитку психіки в онтогенезі.

Форми виконання: самостійне прочитання, перегляд, конспектування навчальної літератури, прослуховування лекцій, магнітофонних записів, заучування, переказ, запам'ятовування, повторення навчального матеріалу, складання словника термінів, складання кросвордів та ін.

II. Пізнавально-пошукова самостійна робота

1. Основні напрямки зарубіжної вікової психології. Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології.
2. Особливості психічного розвитку новонародженого та немовляти.
3. Психологічні особливості розвитку дитини в ранньому віці.
4. Психічний розвиток дитини в дошкільному віці.
5. Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини.
6. Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку.

Форми виконання: Підготовка повідомлень, доповідей, виступів на семінарських та практичних заняттях, підбір літератури з навчальної проблеми, написання контрольної, курсової роботи та ін.

III. Творча самостійна робота

1. Психологія підлітка.
2. Психологія ранньої юності.
3. Психологія важкої дитини.
4. Розвиток особистості в дорослому віці.
5. Психологія середньої дорослості. Психологічні особливості пізньої дорослості

Форми виконання: написання рефератів, наукових статей, участь у науково-дослідній роботі, підготовка наукової роботи, виконання спеціальних творчих завдань: есе, презентація, побудова моделі, розробка програми тощо

РОЗДІЛ 3

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ З КУРСУ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом позааудиторної індивідуальної діяльності студента, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання ІНЗД прилюдним захистом навчального проекту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Вікова психологія» – це вид навчально-дослідної роботи бакалавра, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

Орієнтовна структура ІНДЗ – навчально-педагогічного дослідження у вигляді есе, презентації, реферату тощо: вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо вони є), список використаних джерел.

Виконання індивідуально-дослідних завдань з курсу «Вікова психологія» спрямована на поглиблення теоретичних знань і набуття вмінь дослідницької роботи, передбачає виконання завдань, спрямованих на розвиток самостійності та ініціативності, пошук та опрацювання рекомендованої літератури, підготовку рефератів і наукових доповідей, проведення наукових досліджень, а також індивідуальних завдань у рамках підготовки до участі в конференціях та олімпіадах.

Оскільки індивідуально-дослідна робота – це набір завдань, що мають за мету закріплення навичок роботи із теоретичним матеріалом, використання здобутих знань у практичній діяльності, завдання самостійної дослідницької діяльності з навчальної дисципліни «Теорія соціальної роботи» зосереджено за напрямками: словникова робота, робота з першоджерелами, складання структурно-логічних схем лекцій, підготовка мультимедійних презентацій тощо. Передбачається, що виконання цих завдань відображається у вигляді

написання окремої індивідуально-дослідної роботи, за яку, згідно зі шкалою оцінювання нараховуються бали.

Словникова робота здійснюється на початку підготовки до вивчення теми та полягає у виписуванні в термінологічний словник основних понять теми з короткими поясненнями. Ця принципово важлива робота стосується всіх студентів, оскільки для них значна кількість психологічних термінів є новою, а отже засвоєння знань вимагає чіткого усвідомлення змісту тієї чи іншої психологічної категорії.

Складання структурно-логічних схем лекцій є одним із напрямків засвоєння змісту теми через оптимізацію механізмів запам'ятовування. Малювання схем, діаграм, графіків, малюнків сприяє візуальному запам'ятовуванню опрацьованої теми. Доцільно це робити під час або після вивчення змісту теми. Осмислене запам'ятовування передбачає, перш за все, встановлення логічних послідовностей, розбивку матеріалу на частини і знаходження в ній «ключових фраз» або «опорних пунктів». Запам'ятовувати слід саме їх і використовувати як «віхи» – орієнтири. Використання логічних опор, асоціацій і мислене угруповання сприяє усвідомленню матеріалу лекції та його швидкому та тривалому запам'ятовуванню.

Конспектування першоджерел. Конспект – це стислий письмовий виклад найбільш істотного в змісті першоджерела, тобто добір найважливіших і найхарактерніших теоретичних положень і фактів. Робота з першоджерелами здійснюється з метою більш глибокого опанування змісту теми. Вона полягає у складанні конспекту глав, параграфів, розділів, наукових статей, що сприяє більш глибокому розумінню часткових проблем психології у зв'язку із темою, що вивчається. Також це допомагає розширенню особистісного і формуванню наукового світоглядів. Під час роботи можливо створення плану-конспекту, тематичного конспекту, текстуального та вільного конспектів.

При роботі з рекомендованою літературою бажано дотримуватись такої послідовності. Спочатку прочитати відповідний розділ підручника, знайти визначення основних понять, розібратися в їх структурі, у взаємозв'язках різних понять, а потім, коротко законспектувати матеріал, який висвітлював би зміст навчальної теми. За відсутності в рекомендованих підручниках відповіді на якесь питання, потрібно звернутися до наведеної додаткової літератури.

Написання рефератів в структурі НМК відноситься до роботи під час підготовки до семінарських занять, але за змістом – це самостійна навчальна діяльність студента. Навчальний реферат з психології – це самостійна творча робота студента, що засвідчує його знання психологічної літератури з цієї теми, розуміння основних підходів до вирішення наукової і практичної проблеми, а також відображає власні професійні погляди майбутнього педагога вищої школи і демонструє його вміння усвідомлювати психолого-педагогічні явища на основі теоретичних знань. Ця робота передбачає: вибір теми, опрацювання

структури реферату, написання його плану, оформлення вступу, основної частини, висновків та додатків, складання бібліографії.

Методичні рекомендації щодо написання реферативних доповідей:

Підготовка реферативних повідомлень є формою самостійного навчання, яка виступає як чинник пошуку, систематизації, поглиблення знань, формування практичних підходів у реалізації психолого-педагогічних завдань, створення передумов для розвитку умінь у роботі з літературними джерелами.

Вибір теми реферативного повідомлення здійснюється за власною ініціативою студента відповідно до досліджуваної проблематики конкретної теми або обирається серед тем з запропонованого переліку, визначеного викладачем.

Обравши тему, студент має розробити план реферативного повідомлення, який передбачає оптимальну структуру викладу матеріалу через такі основні компоненти:

- *титульна сторінка, зміст;*
- *вступна частина:* містить обґрунтування вибору теми, вказує напрямок її викладу, мету роботи;
- *основний розділ:* включає декілька пріоритетних проблем теми, їх загальну характеристику, особливості конкретних проявів, шляхи розв'язання, перспективи розвитку;
- *заклучна частина:* являє собою підведення підсумків по матеріалу, містить теоретичні висновки, пропозиції щодо поліпшення практичних напрямів використання теоретичної інформації.

Окремо наводиться *перелік* опрацьованих наукових джерел та *використаної літератури* (не менше 5-ти): чинних нормативних документів, монографій, посібників, підручників тощо.

Матеріал реферативного повідомлення має бути викладений цікаво, системно, цілеспрямовано, послідовно та логічно. Обсяг роботи складає 7-15 сторінок тексту.

Виступаючи з реферативним повідомленням, студент має продемонструвати уміння обґрунтовувати соціальне значення розглянутої проблеми, характеризувати її загальні риси, конкретні особливості, виявити причини, проаналізувати умови та динаміку розвитку, визначити шляхи розв'язання, зробити конкретні висновки. Поряд з цим, він повинен набувати навичок публічних виступів, опановувати прийоми роботи зі слухацькою аудиторією, відповідати на запитання, відстоювати власні переконання тощо.

В структурі одного змістового модуля дисципліни передбачена оцінка не більше одного реферату, написаного одним студентом. Реферати, написані та оформлені із порушенням зазначених вимог, не можуть бути позитивно оцінені викладачем.

Вимоги до розробки мультимедійних презентацій:

1. Назва теми презентації;
2. Основні поняття (не більше 3-х);
3. Основні тези;
4. Цікава інформація з теми (статистика, експерименти тощо);
5. Завдання на перевірку засвоєного матеріалу теми (запитання, тести, перевірочні завдання тощо);
6. Список літератури для самостійного вивчення (не більше 5 джерел);
7. ПІП автора презентації, номер групи.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ (ІНДЗ)

№	Завдання	Кількість годин	
		Денна форма	Заочна форма
1.	Скласти порівняльну таблицю визначення: - предмета вікової психології в роботах провідних вітчизняних і зарубіжних психологів. - позицій вченого - дослідника в області вікової психології і практичного соціального педагога з точки зору специфіки їх відносини (у постановці завдань, виборі методів і пр.) до суб'єкта, що розвивається (дитині, дорослому).	30	30
2.	Скласти за власними роздумами есе за прочитаним уривком з книги М. Мід «Культура і світ дитинства». Про які аспекти психічного розвитку змушує задуматися наведений приклад?		
3.	Написати наукову статтю на тему співвідношення «образу світу» новонародженого, художньо реконструйованого Я. Корчака, і сучасних уявлень про сенсорні здібності маленьких дітей, з використанням наукових понять для характеристики сенсорних здібностей, визначенням етапів їх розвитку в дитинстві.		
4.	Скласти таблицю основних характеристик дитячого розвитку, які були сформульовані в роботах вітчизняних психологів. Підібрати приклади (з повсякденних спостережень і відомих вам на сьогоднішній день досліджень), що основні характеристика дитячого розвитку, які були сформульовані в роботах вітчизняних психологів.		
5.	Прочитати уривок зі спогадів учасника дослідів А. Гезелла. Знайти згадки про схему організації дослідження та методи вивчення дитячого розвитку,		

	використаних Гезеллом.		
6.	Переглянути книги, періодичні видання з психології останніх років, вибрати роботу зарубіжного чи вітчизняного психолога, автор якої - прихильник психоаналітичного підходу. Підготувати тезове повідомлення.		
7.	Оформити роздуми в есе даючи відповідь на запитання: Як ви розумієте і можете проінтерпретувати висловлювання Еріксона з його роботи «Дитинство і суспільство»		
8.	<p>Прочитати статті провідних психологів, присвячені творчості Л.С. Виготського; виділити наступні аспекти:</p> <ul style="list-style-type: none"> - в яких сферах наукового знання і соціальної практики використовуються тези, сформульовані Л.С. Виготським? - які висновки пройшли перевірку часом і подальшим розвитком наукового знання? - які положення викликають критичні зауваження і потребують уточнення? <p>Написати наукову статтю за результатами дослідження.</p>		
9.	Скласти план бесіди з батьками дітей одного-трьох років та підлітків, розпитайте, які проблеми щодо дитини хвилюють їх найбільше, що в поведінці дитини радує, засмучує, дивує. Чому кризи цих двох вікових періодів можна порівнювати. Сформулювати питання для дискусійного обговорення з колегами. Резюмувати ідеї, висловлені в процесі обговорення, з точки зору надання психологічної допомоги або консультації батькам.		
10.	Обговоріть з батьками або зі знайомими старше 35-40 років проблему вікових криз, звернувшись до їх суб'єктивного досвіду. Попередньо продумайте ті запитання, які доцільно поставити, і їх тактовну форму. Складіть анкету. Оцініть отриману інформацію з точки зору гостроти проблем, їх усвідомленості самим суб'єктом і «прояви» для оточуючих. Оформіть результати в вигляді творчої роботи.		
УСЬОГО ГОДИН:		30	30

РОЗДІЛ 4 КОНТРОЛЬНІ ЗАСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИЧНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗДОБУВАЧ ПРИ ВИКОНАННІ ІНДЗ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ, НЕ ДОПУСКАТИ АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту»).

Види академічного плагіату:

- копіювання;
- перефразування;
- компіляція;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- подання як власних робіт (тез, аналітичних звітів, письмових робіт, есеїв тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання.

Для навчальної дисципліни «Теорія і практика соціальної роботи» навчальним планом передбачено підсумковий контроль у формі заліку та екзамену.

Критерії оцінювання підсумкового контролю: екзамен

На екзамен відводиться 18 балів. Здобувач може скласти екзамен, якщо кількість отриманих впродовж вивчення дисципліни балів (не менше 60). Накопичені здобувачем бали під час вивчення навчальної дисципліни не анулюються, а сумуються. Оцінка за екзамен не може бути меншою за кількість накопичених ним балів. Кількість балів здобувач отримує за оцінкою кожного з тестових завдань екзамену.

бали	Критерії
0 балів	Відповіді на запитання відсутні.
0-5 балів	Здобувач вищої освіти не має базових фактологічних знань, не вміє вирішувати елементарні завдання. Відповіді на запитання неповні, невпевнені. Відсутні приклади практичного використання.
6-10 балів	Здобувач вищої освіти на тлі базових знань не продемонстрував вміння аргументовано обґрунтувати теоретичні постулати і методичні рішення. Не вміє логічно думати, робити власні

	висновки. Відповіді на запитання формальні, книжкові. Не наведено прикладів практичного використання в освітньому процесі. Наявні помилки у відповідях на більшість тестових завдань.
11-15 балів	Здобувач вищої освіти продемонстрував повне фактологічне засвоєння матеріалу, вміє аргументовано обґрунтувати теоретичні постулати. Відповіді на запитання загалом правильні, проте наявні помилки у визначеннях. Здобувач вищої освіти намагається робити власні висновки, наводить приклади практичного використання в освітньому процесі.
16-18 балів	Здобувач вищої освіти не тільки продемонстрував повне фактологічне засвоєння матеріалу, вміє аргументовано обґрунтувати теоретичні постулати і методичні рішення, але і вміє усвідомлено і аргументовано застосовувати методичні рішення для нестандартних завдань. Уміє розмірковувати, робити власні висновки. Відповіді на запитання повні, обґрунтовані, логічно побудовані, з прикладами практичного використання.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90-100 А)	Здобувач виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили. Може аргументовано обрати раціональний спосіб виконання завдання і оцінити результати власної практичної діяльності; виконує завдання, не передбачені навчальною програмою; вільно використовує знання для розв'язання поставлених перед ним завдань.
Добре (82-89 В)	Здобувач вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна. За зразком самостійно виконує практичні завдання, передбачені програмою; має стійкі навички виконання завдання.
Добре (74-81 С)	Здобувач вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; загалом самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок. За зразком самостійно виконує практичні

	завдання, передбачені програмою але не має стійких навичок виконання практичних завдань.
Задовільно (64-73 D)	Здобувач відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень; з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих. За зразком самостійно виконує практичні завдання, передбачені програмою; має елементарні нестійкі навички виконання завдання
Задовільно (60-63 E)	Здобувач володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні. Володіє навчальним матеріалом поверхово, на рівні запам'ятовування, має труднощі у відтворенні більшої частини теоретичного матеріалу, знайомий з основними поняттями навчального матеріалу. Має елементарні нестійкі навички виконання завдання.
Незадовільно (35-59 FX)	Здобувач володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу. Має фрагментарні знання при незначному загальному обсязі навчального матеріалу; відсутні сформовані уміння та навички; під час відповіді допускає суттєві помилки. Планує та виконує частину завдання за допомогою викладача.

**РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ ЗДОБУВАЧІ ЗА
РЕЗУЛЬТАТАМИ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ
(ЕКЗАМЕН)**

Поточний контроль (практичні заняття, самостійна робота)			ІНДЗ	Разом	Підсумковий контроль (екзамен)	Сума
Теми	Бали		0-30	0-82	0-18	0-100
Змістовий модуль 1.						
Тема 1.	0-4	0-12				
Тема 2.	0-4					
Тема 3.	0-4					
Змістовий модуль 2.						
Тема 4.	0-4	0-16				
Тема 5.	0-4					
Тема 6.	0-4					
Тема 7.	0-4					
Змістовий модуль 3.						
Тема 8.	0-4	0-16				
Тема 9.	0-4					
Тема 10.	0-4					
Тема 11.	0-4					
Змістовий модуль 4.						
Тема 12.	0-4	0-8				
Тема 13.	0-4					
Всього:		0-52				

Таблиця відповідності шкал оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90–100	A	відмінно
82–89	B	добре
74–81	C	
64–73	D	задовільно
60–63	E	
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ З КУРСУ «ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»

1. Поняття про вікову психологію, її предмет.
2. Охарактеризуйте рушійні сили психічного розвитку.
3. Характеристика способу життя новонародженої дитини.
4. Теоретичне і практичне значення вікової психології.
5. Проблема співвідношення навчання та розвитку.
6. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку немовляти.
7. Зв'язок вікової психології з іншими науками та галузями психології.
8. Основні біогенетичні теорії розвитку.
9. Характеристика безумовних рефлексів новонародженої дитини і їх роль.
10. Основні розділи вікової психології.
11. Соціогенетичні теорії розвитку.
12. «Дефіцит» спілкування у немовлят і до чого він призводить у їхньому розвитку? Охарактеризуйте особливості домовного періоду у немовлят.
13. Комплекс пожвавлення в новонародженої дитини. В якому віці він з'являється?
14. Спостереження, його види та організація.
15. Сензитивні періоди розвитку.
16. Які передумови засвоєння дитиною мови?
19. Суспільне середовище, його роль у психічному розвитку дитини.
20. Дайте характеристику сенсорного розвитку немовляти.
21. На основі яких критеріїв визначають межі вікових періодів?
22. Які новоутворення в психіці дитини виникають в період немовляти?
23. Охарактеризуйте індивідуально-психологічні відмінності між дітьми, їх причини.
24. Охарактеризуйте основні психічні новоутворення раннього дитячого віку.
25. Назвіть основні новоутворення дітей дошкільного віку.
26. Охарактеризуйте гру, як провідну діяльність дітей дошкільного віку.
27. Охарактеризуйте розвиток пізнавальної сфери дошкільника.
28. Охарактеризуйте емоційні особливості дошкільника.
29. Охарактеризуйте емоційно-вольову сферу молодшого школяра.
30. Охарактеризуйте початковий період шкільного життя і діяльності молодшого школяра.
31. Які особливості та структура навчальної діяльності молодшого школяра?
34. Охарактеризуйте емоційні особливості молодших школярів.
32. Формування вольових якостей молодших школярів.
33. Охарактеризуйте вікові особливості темпераменту і характеру, здібностей молодших школярів.
34. Які досягнення у розвитку пам'яті характерні для учнів початкових класів?

35. Охарактеризуйте емоційно-вольову сферу молодшого школяра.
36. Охарактеризуйте розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра.
37. Які особливості та структура навчальної діяльності молодшого школяра?
38. Які особливості самооцінки підлітків?
39. Охарактеризуйте основні джерела становлення почуття дорослості підлітка та форми його прояву.
40. Які особливості спілкування підлітків з ровесниками?
41. У чому схожість та відмінність теоретичних підходів до проблеми кризи в підлітковому віці?
42. Які особливості інтересів підлітків?
43. Обґрунтуйте психологічні наслідки перебудови учбової діяльності у підлітковому віці.
44. Які особливості спілкування підлітків з дорослим?
45. Дайте характеристику розвитку мислення і мовлення підлітків.
46. Якій стиль батьківського спілкування найбільш сприятливий для розвитку поведінкової самостійності підлітків?
47. Особливості розвитку самосвідомості особистості у підлітковому віці.
48. Як пояснити амбівалентність почуттів підлітків.
49. Охарактеризуйте специфіку потреб та інтересів сучасних підлітків.
50. Які вікові особливості характеру підлітків?
51. Яким чином анатомо-фізіологічна перебудова організму впливає на психічний розвиток підлітка? Обґрунтуйте відповідь.
52. Як змінюється мотивація навчальної діяльності в підлітковому віці.
53. Проаналізуйте особливості соціальної ситуації розвитку старшокласника.
54. Які особливості самооцінки старшокласників?
55. Особливості кризи 17-ти років.
56. Які особливості спілкування юнаків з ровесниками?
57. Особливості провідної діяльності старшокласників.
58. Які особливості інтересів старшокласників.
59. Індивідуальний стиль навчальної діяльності старшокласників.
60. Які особливості спілкування підлітків з дорослими.
61. Дайте характеристику мислення і мовлення старшокласників.
62. В чому виявляться особливості юнацької дружби.
63. Особливості самовиховання старшокласників.
64. Ціннісні орієнтації старшокласників.
65. Охарактеризуйте специфіку потреб та інтересів сучасних старшокласників.
66. Які вікові особливості характеру старшокласників?
67. Мотиви учіння старшокласників.
68. Як змінюється мотивація навчальної діяльності старшокласників.
69. Охарактеризуйте основні новоутворення старшокласників.
70. Чинники вікового розвитку старшокласників.

71. Основні показники соціально-психологічної готовності старшокласників до самостійного життя.
72. Які фактори впливають на професійно-життєве самовизначення старшокласників.
73. Що є предметом вивчення вікової психології?
74. Що вивчає вікова психологія?
75. Назвіть галузі вікової психології.
76. Що вивчає акмеологія?
77. Визначте емпіричні методи дослідження, які використовуються у віковій психології.
78. Яке з визначень психічного розвитку є найповнішим?
79. Визначте критерії виділення психологічного віку.
80. Хто відкрив закон чергування (періодичності) різних видів діяльності і їх зміну з наявністю суперечностей (криз)?
81. Яка із стадій психічного розвитку відсутня в періодизації Д.Б.Ельконіна?
82. Хто був автором періодизації, психічного розвитку на основі дентиції?
83. Які рефлекси є атавістичними?
84. Назвіть структурні компоненти сюжетно-рольової гри.
85. Визначте критерії готовності дитини до навчання в школі.
86. Охарактеризуйте компоненти учбової діяльності молодших школярів.
87. Що домінує при формуванні самооцінки молодшого школяра?
88. Яке твердження характеризує підхід Л. С. Виготського до розв'язання проблеми взаємозв'язку навчання і розвитку?
89. Назвіть основні критерії періодизації вікового розвитку особистості.
90. Дворічній дитині поставили червоною фарбою крапочку на носі, вона побачила себе у дзеркалі і почала сміятися. Про що свідчить ця реакція малюка?
91. Що означає довільність психічних процесів як новоутворення молодшого школяра?
92. Наведіть основні теорії психічного розвитку дитини у зарубіжній науці.

ГЛОСАРІЙ

Абстрагування – загальнонауковий метод дослідження, який полягає в уявному відокремленні певної ознаки, властивості предмета від самого предмета чи інших його ознак, властивостей з метою глибшого вивчення складних психічних явищ.

Акмеологія – галузь психологічної науки, яка вивчає закономірності та механізми розвитку людини на етапі зрілості, досягнення нею високого рівня розвитку.

Акцентуація характеру (лат. accentus - наголос) – надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми і межує із психопатією.

Аналіз продуктів діяльності дитини – метод отримання інформації про внутрішній світ дитини, її психологічний стан на основі дослідження результатів її діяльності і творчості (малюнків, творів, аплікацій тощо).

Афект (лаг. affectus – пристрасть, хвилювання) – короткочасне бурхливе нервове збудження, яке супроводжують різкі рухові прояви, зміни у діяльності внутрішніх органів, втрата волевого контролю за власними діями і бурхливим вираженням емоцій.

Афективні (лат. affectus – настрої, хвилювання) реакції – сильні, короткочасні, нервово-психічні збудження, пов'язані переважно з невдачами.

Біологізаторський підхід – психологічні теорії, у яких перебільшується роль біологічних факторів розвитку особистості.

Біологічний вік – вік, який вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини.

Біологічні фактори – сукупність природних чинників, які впливають на індивідуальний розвиток людини як біологічного організму, зумовлюючи її спадкові особливості.

Близнюковий метод – метод вікової психології, який використовується для порівняльного вивчення впливу зовнішніх умов на розвиток близнюків.

Виховання – залучення дитини до системи вироблених людством цінностей, створення умов для її духовного зростання, формування ціннісного ставлення до дійсності, створення фонду "хочу".

Відчуття – відображення властивостей предметів і явищ об'єктивного світу під час їх безпосереднього впливу на органи чуття.

Вік – відносно замкнутий цикл розвитку людини, який має свою структуру та динаміку.

Вік психологічний – новий тип будови особистості та її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі й які у найголовнішому і в основному визначають свідомість дитини, її ставлення

до середовища, її зовнішнє і внутрішнє життя, весь хід її розвитку в даний період (Л.С Виготський).

Вікова психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних етапах її життя.

Віковий час – внутрішній часовий графік життя; спосіб встановлення, наскільки людина у своєму розвитку випереджає ключові соціальні події, що припадають на період дорослості, або відстає від них.

Вікові кризи – періоди різких, стрибкоподібних змін, пов'язаних з відмиранням, зникненням попередніх і появою нових психологічних якостей, рис, які змінюють дитину; нормативні процеси особистісного розвитку.

Вікові новоутворення – новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.

Внутрішній фільтр – своєрідна внутрішня позиція особистості, яка забезпечує аргументування нею своїх учинків, передбачення наслідків прийнятих рішень.

Воля – властивість психіки, регуляція і організація людиною своєї поведінки, діяльності (внутрішніх і зовнішніх дій), спрямована на подолання труднощів при досягненні мети.

Вольова дія – внутрішнє зусилля, необхідне для виконання певної діяльності.

Гальмівні рухи і дії – рухи і дії, які стримують розвиток, відсторонюють дитину від навколишнього світу.

Генетична (грец. genesis – походження) **психологія** (психологія розвитку) – галузь психології, що вивчає зумовлені спадковістю психічні процеси і властивості особистості, особливості психічного руху, що виявляються у почуттях, відчуттях, уявленнях, а також специфіку процесів, результатом яких є думка.

Генотип (грец. genes – рід і typos - зразок) – сукупність усіх генів організму, успадкованих ним від батьків.

Геронтологія (грец. geron – стара людина і logos - слово, учення) – наука, що вивчає проблеми старіння людини.

Гностично-інтелектуальна функція уяви – формування уявлень на основі попереднього досвіду під час отримання інформації про невідомі для суб'єкта предмети і явища.

Госпіталізм – глибока психічна і фізична відсталість, яка виникає в перші роки життя дитини внаслідок дефіциту виховання.

Гра – вид діяльності, який полягає у відтворенні дітьми дій дорослих і відносин між ними, спрямований на пізнання навколишньої діяльності.

Гуманістична емпатія – переживання, в яких людина емоційно відгукується на неблагополуччя чи благополуччя іншого у формі радості за іншого, співчуття, співстраждання, жалю.

Дидактична гра – система впливів, спрямована на формування у дитини потреби у знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Диференційна психологія – галузь психології, яка вивчає психічні відмінності між окремими індивідами і групами.

Діалектичне мислення – мислення, пов'язане зі здатністю обмірковувати, синтезувати протилежні думки, інтегрувати ідеальне і матеріальне, потенційне й актуальне, реальне і фантастичне.

Дія – структурний елемент діяльності, процес, мотив якого не збігається з його предметом (з тим, на що вона спрямована), втілений у діяльності, у яку ця дія включена.

Діяльність – активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб.

Довільна пам'ять – процес запам'ятовування і відтворення матеріалу, що передбачає свідому постановку мети та вимагає вольових зусиль.

Довільна поведінка – поведінка, організована за власними правилами і зразками, узгодженими з нормами, прийнятими в суспільстві.

Довільна увага – вид уваги, який виникає внаслідок свідомо поставленої мети і вимагає певних вольових зусиль.

Довільна уява – цілеспрямоване, усвідомлене відтворення і перетворення отриманих раніше вражень.

Егоцентризм (лат. ego – я і centrum – центр) – погляд на себе як на центр Всесвіту.

Егоцентрична емпатія – переживання страждання, страху, радості у відповідь на сум іншого, а також - суму у відповідь на радість іншого.

Егоцентричне (лат. ego – я і centrum – центр) **мовлення** – звернене до себе мовлення дитини, яке виникає під час її діяльності.

Ейдетична (грец. eidos – образ) **пам'ять** – особливий вид зорової пам'яті, який полягає у запам'ятовуванні і збереженні у всіх деталях образів предметів і ситуацій після їх сприйняття.

Ембріологія (грец. embryo – зародок і logos – слово, учення) – наука про закономірності утворення організмів і формування їх на ранніх стадіях розвитку.

Емоції (лат. Emovere – хвилювати, збуджувати) – психічні стани і процеси, виражені у формі безпосереднього переживання ставлення людини до світу, до того, що вона відчуває і робить.

Емоційне спілкування – спілкування за допомогою виразних рухів, які відповідають певному емоційному стану: пози, міміка, інтонація голосу, доторкання, погладжування, притискання до грудей, відштовхування тощо.

Емпатія (англ. empathy – співчуття, співпереживання) – здатність емоційно відгукуватися на переживання іншої людини, що виявляється у співчутті, співпереживанні, співстражданні.

Ефект шпитальності – уповільнення емоційного розвитку дитини, спричинене відривом від матері у період немовляти.

Загальна психологія – галузь психології, яка вивчає загальнопсихологічні закономірності, визначає теоретичні засади й принципи психологічної науки, її понятійний і категоріальний апарат, систематизує та узагальнює емпіричний матеріал психологічних досліджень.

Здатки – природна основа здібностей, ще нерозвинених, яка виявляється при перших спробах людини зайнятися діяльністю.

Здібності - система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.

Знакова функція свідомості – полягає в кодуванні візуальної інформації за допомогою схем, фігур і більш складних умовних знаків.

Знарядєві дії – дії, в яких один предмет (знаряддя) використовується для впливу на інші предмети.

Ідеал – форма прагнення особистості, що відображає її потребу діяти у відповідності зі зразком, обраним для наслідування.

Ідентичність (лат. identicus – однаковий) – усвідомлена індивідом самототожність; потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості.

Інволюційні (лат. Involutio – завиток) **процеси** – втрата чи спрощення функцій організму.

Інволюція інтелектуальних процесів – зниження рівня інтелектуальної діяльності.

Індивідуалістична акцентуація особистості – спрямованість активності на задоволення, насамперед, власних потреб, на особисте самоствердження.

Індивідуальна часова траспектива – форма часової інтеграції психіки людини, яка виявляється у співвіднесенні у свідомості минулого, майбутнього і теперішнього часових етапів людського життя.

Індивідуальний суб'єкт – людина, яка перебуває на вищому рівні активності, цілісності (системності), автономності.

Індивідуальність – неповторне, унікальне поєднання особливостей і рис людини, що зумовлює її несхожість на інших людей.

Індивідуально-психологічні відмінності – особливості психічних процесів, станів і властивостей, які розрізняють людей між собою.

Інтенційний (лат. intentio – прагнення) **досвід** – рівень ментального досвіду, основою якого є індивідуальні інтелектуальні здібності, які формують суб'єктивні критерії вибору предметної сфери, напряду пошуку розв'язання проблеми, джерел інформації, способів її оброблення тощо.

Інтерес – форма вияву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і сприяє ознайомленню з новими фактами дійсності.

Інтроекція (лат. intro – в середину і jectio – вкидання) – включення індивідом у свою психіку поглядів, думок тощо інших людей без розрізнення ним власних і чужих уявлень.

Категорійність – особливість сприйняття немовляти, коли об'єкти, що певною мірою відрізняються за своїми фізичними ознаками і належать до різних класів (категорій), мають для спостерігача більше відмінностей, ніж належні до однієї категорії об'єкти із суттєвими фізичними відмінностями.

Категорія – усвідомлення вражень про властивості, характерні для подібних, але неідентичних предметів, явищ.

Класифікація – загальнонауковий метод дослідження, який дає змогу на основі виокремлених головних і другорядних ознак визначити групи чи класи явищ.

Когнітивний досвід – рівень ментального досвіду, на якому відбувається забезпечення процесу збереження, впорядкування, перетворення і відтворення в психіці людини сприйнятої інформації, стійких закономірностей навколишнього світу.

Колектив – група об'єднаних спільними цілями і завданнями людей, що досягла в процесі соціально-цінної спільної діяльності високого рівня розвитку (А. В. Петровський).

Комбіновані плани – метод вікової психології, який полягає в об'єднанні лонгітюдного методу і методу поперечних зрізів.

Комплекс (лат. complexus – поєднання, зв'язок) **пожвавлення** – система позитивних емоційно-рухових реакцій дитини у відповідь на появу в полі зору людини, що нахиляється, розмовляє, усміхається.

Конкретизація – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у застосуванні теоретичних знань до конкретної ситуації задля поглибленого її розуміння.

Конфлікт – зіткнення осіб, їхніх ідей, інтересів, потреб, оцінок, прагнень, рівня домагань.

Конформність (лат. conformis - подібний) – тенденція людини змінювати свою поведінку під впливом інших людей, пристосовувати її до їхніх вимог.

Концепція емерджентної (лат. emergere – з'являться, виносити на поверхню) **грамотності** – система поглядів, сутність якої полягає в тому, що

пов'язані з оволодінням усним і писемним мовленням навички розвиваються з періоду немовляти протягом кількох років, поступово удосконалюючись.

Кохання – сильне, відносно стійке почуття людини, фізіологічно зумовлене сексуальними потребами.

Криза (грец. krisis – рішення, перелом) – нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями у соціальних відносинах, діяльності, свідомості і виявляється в цілісних психічних і особистісних змінах.

Криза ідентичності – особливий момент розвитку, коли однаково динамічно наростає вразливість і розвивається потенціал особистості.

Криза новонародженості – відносно короткий період у житті дитини (1-2 місяці), який характеризується психологічними змінами, що виражені у позбавленні дитини основних засобів спілкування з дорослими, безпорадності, переході від пренатального до постнатального розвитку тощо.

Криза першого року життя – криза, обумовлена руйнуванням необхідності емоційної взаємодії дитини з дорослим і проявляється в плаксивості, похмурості, інколи в порушенні сну, втраті апетиту тощо.

Криза середини життя – психологічний феномен, що переживається людьми, які досягли 40-45 років, і полягає в критичній оцінці та переоцінці досягнутого в житті.

Криза тридцяти років – зумовлене життєвими труднощами помилками розчарування людини в значущості культивованих нею цінностей, норм, ідеалів, яке призводить до зміни сенсу її життя, переоцінки життєвих цінностей.

Криза трьох років – зумовлена становленням самосвідомості дитини, це криза соціальних відносин, яка проявляється у негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі тощо.

Логічна пам'ять – пам'ять, яка ґрунтується на розумінні, осмисленні матеріалу.

Лонгітюдний (англ. longitude – довгота) **метод** – метод вікової психології, суть якого полягає у вивченні одних і тих самих осіб чи їх груп у різні моменти їхнього життя.

Ментальна (лат. mens – розум, мислення) **репрезентація** – оперативна форма ментального досвіду; актуальний розумовий образ конкретної події, предметної ситуації, тобто суб'єктивна форма їх бачення.

Ментальний досвід – система психічних утворень і породжених ними психічних та інтелектуальних станів, що забезпечують пізнання дорослою людиною світу і зумовлюють конкретні властивості її інтелектуальної діяльності.

Ментальний простір – динамічна форма ментального досвіду, яка актуалізується в конкретній пізнавальній взаємодії особистості зі світом, постаючи як сфера творення й синтезування інформації.

Ментальні структури інтелекту – інтелектуальні здібності, що забезпечують збереження, впорядкування, перетворення і відтворення людиною сприйнятої інформації, регулювання інтелектуальної діяльності.

Метакогнітивний досвід – рівень ментального досвіду, на якому відбувається мимовільне і довільне регулювання (контролювання стану інтелектуальних ресурсів, процесу оброблення інформації) інтелектуальної діяльності.

Метапізнання – здатність людини рефлексувати у сфері мислення, формувати стратегії і планувати.

Метод експерименту – загальнопсихологічний метод дослідження, основними ознаками якого є створення дослідником умов, у яких виявляються психічні явища, контролювання їх перебігу.

Метод поперечних зрізів – метод вікової психології, який полягає в одночасному порівнянні різних вікових груп досліджуваних.

Механізм самореалізуючого пророцтва – механізм розвитку подій свого життя, реалізації планів.

Мимовільна пам'ять – запам'ятовування і відтворення матеріалу, яке здійснюється без контролю з боку свідомості і без докладання зусиль.

Мимовільна увага – вид уваги, який виникає незалежно від свідомого наміру людини і полягає в невимушеному її зосередженні на певному реальному або ідеальному об'єкті.

Мимовільна уява – цілеспрямоване відтворення і перетворення отриманих раніше вражень.

Мислення – процес опосередкованого і узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях.

Мовлення – процес спілкування, опосередкований мовою.

Моделювання – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у встановленні схожості явищ (аналогії), адекватності одного об'єкта іншому і у створенні на цій основі простого за структурою й змістом об'єкта, що відображає складнішу модель (оригінал).

Моральний еталон – зразок високоморальної особистості, наділеної доброчесністю, благородством тощо.

Моральні норми – суспільно вироблені правила поведінки, якими керуються люди у своєму житті і вчинках.

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб людини.

Мотиваційна криза – послаблення чи зміна основних мотивів діяльності особистості.

Мотивація – система мотивів, яка визначає конкретні форми поведінки, діяльності людини.

Мудрість – властивість цілісної особистості, розум якої поєднаний з духовністю і добродієністю.

Навчальна діяльність - цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння вміннями та навичками.

Навчання – засвоєння дитиною знань, оволодіння вміннями і навичками, спроможність використовувати їх у житті, формування культури пізнання, створення фонду «можу».

Над-Я – психічне утворення, яке формується під впливом спершу сімейного, а потім цілісного культурного виховання (національних традицій, вимог соціального середовища) і яке виконує функцію заборон і покарань.

Наслідування – відтворення дій, ідеалів, рис характеру, творчої манери інших осіб.

Научуваність – індивідуальні показники швидкості та якості засвоєння людиною знань, умінь і навичок у процесі навчання.

Нейрони (грец. neuron – жила, нерв) слів – нервові клітини, що вибірково активізуються у відповідь на деякі особливості звуків мови, певних слів тощо.

Обдаровані діти – діти, які відрізняються високим рівнем розвитку загальних та спеціальних здібностей, мають визначні досягнення або внутрішні задатки для них у певному (кількох) виді діяльності.

Обдарованість – якісно своєрідне поєднання здібностей, яке обумовлює діапазон інтелектуальних можливостей людини, своєрідність її діяльності і розвивається протягом усього її життя.

Образ фізичного Я – уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе з точки зору еталона «мужності» або «жіночості».

Обсяг уваги – кількість об'єктів, на яких індивід може зосереджуватися одночасно.

Особистісна рефлексія (лат. reflexio – відображення) – заглиблення у світ власних учинків, почуттів, переживань, співвіднесення їх з навколишньою дійсністю.

Особистісне самовизначення – процес свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця у системі суспільних відносин, світі, що виявляється в активному ставленні людини до себе та навколишньої дійсності.

Особистість – людина, яка досягла певного рівня психічного розвитку, у якої склалися власні погляди на оточення, певний рівень саморозуміння, набули структури психічні процеси і властивості.

Пам'ять – запам'ятовування, збереження і наступне відтворення людиною свого досвіду.

Педагогічна психологія – галузь психології, що вивчає психологічні закономірності навчання і виховання, умови, чинники і механізми ефективного навчання та виховання.

Педагогічне занедбані діти – учні, в яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувалося негативне ставлення до навчання, соціально цінних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

Педагогічне спілкування – система взаємодії педагога з дітьми з метою здійснення на них виховного впливу, формування педагогічно доцільних взаємин, створення сприятливого для їхнього психічного розвитку мікроклімату.

Педологія (грец. pais – дитина і logos – учення) – наука про дітей, яка охоплює результати досліджень різних наукових дисциплін (психології, анатомії, фізіології й педагогіки), що вивчають розвиток людини.

Переключення уваги – переміщення уваги з одного об'єкта або виду діяльності на інший.

Переконання – усвідомлені потреби, які спонукають особистість діяти відповідно до її ціннісних орієнтацій.

Періоди психічного розвитку – відрізки життєвого шляху індивіда, яким притаманні специфічні потреби, інтереси, способи дії, ставлення до навколишньої дійсності.

Підкріплення – фактор розвитку дитини, який виявляється у винагороді, схваленні, позитивній оцінці.

Пізнавальна самодіяльність – самостійний пошук та набуття знань, формування корисних умінь і навичок.

Пізнавальний інтерес – виразна інтелектуальна спрямованість особистості на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості; майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій.

Післядовільна увага – увага, яка виникає на основі довільної і полягає в зосередженні на цікавому предметі, явищі.

Поняття – знання про загальні, суттєві і закріплені у словах ознаки предметів та явищ об'єктивної дійсності.

Порівняння – загальнонауковий метод дослідження, що полягає у зіставленні одних понять, явищ, фактів з іншими для встановлення їх подібності чи відмінності.

Поріг чутливості – величина подразника, який викликає або змінює яскравість сприйняття, силу відчуття.

Почуття – форма відображення дійсності, у якій виявляється ставлення людини до предметів і явищ, які вона пізнає і змінює відповідно до своїх потреб.

Пренатальний розвиток – дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу.

Проступок – вчинок, що порушує норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок; провина.

Професійна самооцінка – оцінка себе як суб'єкта професійної діяльності.

Професійна Я-концепція – уявлення особистості про себе як професіонала.

Психіка (грец. Psychikos – душевний) – функція мозку, сутність якої полягає в активному відображенні людиною об'єктивної реальності та регулюванні поведінки й діяльності.

Психічний розвиток – становлення дитини як суб'єкта життєдіяльності, соціальної істоти, спроможної бережливо ставитися до природи, людей, що її оточують, до себе, предметного світу, витворів мистецтва.

Психологічна готовність дитини до школи – здатність дитини виконувати навчальні завдання і шкільні обов'язки, зумовлена рівнем її загального розумового розвитку.

Психологічне тестування – загальнопсихологічний метод дослідження, який полягає у виконанні досліджуваним певного завдання чи їх серій.

Психологічний вік – вік, який вказує на рівень адаптованості людини до вимог навколишнього світу, характеризує розвиток її інтелекту, здатність до навчання, рухові навички, а також такі суб'єктивні фактори, як ідентичність, життєвий план, переживання, установки, мотиви, сенси тощо.

Психологія інтелекту – галузь психологічної науки, що вивчає закономірності та особливості інтелектуального розвитку, інтелектуальної діяльності людини.

Рефлексія – здатність людини аналізувати власні дії, вчинки, мотиви і співвідносити їх із загальнолюдськими цінностями, діями, вчинками, мотивами інших людей.

Рівень навчованості – вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності.

Рівень психічного розвитку – зміна психічних процесів, виражена в кількісних, якісних і структурних перетвореннях.

Робоча (оперативна) пам'ять – вид пам'яті, що охоплює процеси запам'ятовування, збереження і відтворення інформації, яка опрацьовується під час виконання конкретної дії та необхідна тільки для досягнення мети цієї дії.

Розподіл уваги – здатність людини уважно виконувати одночасно кілька видів діяльності.

Рольова гра – діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей, і узагальнено, у спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії і стосунки між ними.

Самооцінка – компонент самосвідомості, який виявляється в тому, як індивід оцінює свої досягнення і невдачі, якості та можливості.

Самопізнання – процес, який ґрунтується на самоспостереженні особистості та ставленні до неї інших людей.

Самосвідомість – відносно стійка, більш або менш усвідомлена система уявлень про себе.

Самоспостереження – спостереження за своїми діями, поведінкою, переживаннями, думками й іншими проявами психічного життя.

Світогляд - система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини.

Сенсорні (лаг. sensus- відчуття) еталони – вироблені людством уявлення про основні варіанти кожного виду властивостей і відношень (кольорів, форм, розмірів предметів, їх розташування у просторі, висоти звуків тощо).

Сенсотворення – формування в особистості загальних уявлень про сенс життя; пошук сенсу власного існування.

Символічні дії – створення нових відношень між предметом і його використанням.

Систематизація – загальнонауковий метод дослідження, що передбачає групування, приведення в систему певних особливостей за конкретними (основними, додатковими, другорядними) ознаками.

Смислові системи – утворення, які впорядковують життєвий досвід, організовують мислення людини і зумовлюють певну її поведінку.

Соціалізація (франц. Socialis – суспільний) – засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду, які відбуваються у спілкуванні та діяльності.

Соціальна орієнтація особистості – усвідомлення своєї належності до соціальної спільноти (національної, професійної, вікової), вибір свого майбутнього соціального становища і шляхів його досягнення.

Соціальна психологія – галузь психології, що вивчає взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємовпливи соціального і психічного на рівні індивіда і спільноти.

Соціальний вік – вік, який визначають з огляду на відповідність становища людини, існуючим у конкретному соціумі, нормам.

Соціальні порівняння – порівняння себе з ровесниками, іншими людьми, своїм ідеалом, а також із собою в минулому, актуальному теперішньому, потенційному близькому і віддаленому майбутньому.

Соціально-психологічний реалізм – здатність визначати відповідність свого Я соціальному простору, з яким пов'язане професійне зростання.

Спостереження – планомірне, цілеспрямоване сприйняття психічних явищ відповідно до заздалегідь розробленої програми.

Сприйняття – пізнавальний процес, який полягає у цілісному відображенні предметів і явищ, здатності індивіда отримувати багато наочних, звукових, тактильних і смакових вражень.

Стадіальність розвитку – різночасовість, розбіжність у часі темпу і ритму розвитку психічних процесів та властивостей у різні вікові періоди; складність організації.

Статеве виховання – засвоєння знань про взаємини статей, формування культури статевої поведінки.

Стійкість уваги – здатність тривалий час зосереджуватися на абстрактному, логічно організованому матеріалі.

Страх – негативний емоційний стан, який виникає у ситуаціях уявної або реальної загрози біологічному або соціальному існуванню людини, спрямований на джерело цієї ситуації.

Стрес (англ. Stress – напруження) – стан організму, що виникає у відповідь на дію несприятливих зовнішніх чи внутрішніх факторів.

Суб'єктна активність – активність, яка визначає спрямованість зусиль суб'єкта (гри, навчання, праці), зміну їх тенденції.

Сублімація (лат. sublimatio – підіймаю, підношу) – переключення спрямованої на прагнення до задоволення енергії на несексуальні об'єкти, цілі та види діяльності.

Темперамент (лат. temperamentum – співвідношення частин) – стійке поєднання індивідуальних особливостей індивіда, пов'язаних із динамічними аспектами психічної діяльності: інтенсивністю, швидкістю, темпом, ритмом тощо.

Теоретичний аналіз (грец. analysis – розкладання) – загальнонауковий метод дослідження, який забезпечує розчленування явища, що вивчається, на елементи, розкриття його структури і специфіки.

Теоретичний синтез (грец. synthesis – складання) – загальнонауковий метод дослідження, який дає змогу відтворити психічне явище в цілісності, в системі найсуттєвіших зв'язків і опосередкувань, обґрунтувати актуальну щодо нього концепцію.

Теорія рекапітуляції (лат. re – означає повторну дію і capitulum – глава, відділ) система уявлень, за якою розвиток індивіда схематично відтворює та повторює історію людського роду, виявляючись у генетично запрограмованій послідовній зміні спадково зумовлених форм поведінки, почуттів і соціальних інстинктів.

Типологізація – загальнонауковий метод дослідження, який полягає в розподілі систем об'єктів на групи з допомогою узагальнень, ідеалізованої моделі чи типу, у виявленні подібних і відмінних ознак в об'єктах, що вивчаються, у пошуку надійних способів їх ідентифікації.

Увага – спрямованість і зосередженість психічної діяльності на певних об'єктах.

Узагальнення – загальнонауковий метод дослідження, що має на меті об'єднання різних фактів, які характеризують психічне явище, що вивчається, виокремлення на цій основі головних із них.

Упізнавання – ототожнення об'єкта чи події, що сприймається, з одним із зафіксованих у пам'яті образів (еталонів).

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками.

Уява – процес створення людиною уявлень, які в дійсності нею не сприймалися.

Уявлення – наочні образи раніше сприйнятих предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Фрустрація (лаг. Frustratio – обман, розлад) – психічний стан людини, зумовлений нездоланими труднощами на шляху до мети або задоволення власних потреб і бажань.

Характер (грец. karakter – ознака, прикмета) – індивідуальне поєднання істотних властивостей особистості, що виявляються в її поведінці і діяльності, у ставленні до суспільства, праці, колективу, до себе.

Центрація – підкорення маргінальних (крайніх) елементів психічної системи центральному, якому належить провідна роль.

Ядро Я-концепції – самість, автентичність людини, що відрізняє її від інших людей і зберігається протягом усього життя; основні уявлення про себе.

Я-концепція – узагальнене уявлення індивіда про себе, система установок стосовно власної особистості, що ґрунтуються на усвідомленні й оцінюванні своїх фізичних, характерологічних інтелектуальних та інших властивостей.

Я-образ – результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Москва, 1983. Т. 1, 426 с.
2. [Дуткевич Т.В.](#) Дитяча психологія : практикум. Київ : КНТ, 2018. 204 с.
3. Кутішенко В. П. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум : навч. посіб. Київ: Каравела, 2009. 448 с.
4. Проблеми вікової психології: хрестоматія : навч. посіб. Упорядник : Т. О. Гетьман, Т. Д. Кричковська. Київ : КНТ, 2016. 469 с.
5. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ : Академія, 2021. 376 с. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. /О. В.Скрипченко та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
6. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 376 с.
7. Ушакова І.М. Вікова психологія: Курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 123 с.

Додаткова

1. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К.: Радянська школа, 1976. 271с.
2. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Терлецька Л. Г. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 608 с.
3. Гальперин П. Я., Запорожец А. В. Карпова С. Н. Актуальные проблемы возрастной психологии. Москва, 1978. 139 с.
4. Давыдов В.В., Зинченко В.П. Принцип развития в психологии. *Вопросы философии*. 1981. № 12. С. 15-27.
5. Жан Пиаже: теория, эксперименты, дискуссии /Сб. стат. под ред. Л.Ф. Обуховой, Г.В. Бурменской. Москва, 2001. 162 с.
6. Кондратенко Л.О. Питання періодизації психічного розвитку в історії вітчизняної психології (кінець ХІХ – початок ХХІ століття). *Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. За ред. С.Д.Максименка. Київ : Нора-Друк, 2003. Вип. 23. С.146-156.

7. Олейник Н.О. Вікова психологія (з практикумом) : лабораторний практикум. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 76 с.
8. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста /под. ред. А.В. Запорожца, Я.З. Неверович. Москва, 1986. 148 с.
9. Эльконин Д.Б. Заметки о развитии предметных действий в раннем возрасте. Москва, 1978. 169 с.
10. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. Москва, 1989. 279 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность, кризис. Москва, 1996. 237 с.

Інформаційні ресурси

<http://www.etideti.by.ru/st28.html>
<http://dr-gng.dp.ua/files/lib.html>
<http://www.eti-deti.by.ru/st27.html>
<http://www.eti-deti.by.ru/st25.html>
<http://www.guru.lv/print.php?a&b=74>
http://www.vospitanie.h1.ru/article/psychology_of_juvenile_age
www.koob.ru
psychology_6janv_491.rar
<http://www.auditorium.ru/books/2361.pdf>
<http://psi.webzone.ru/index.htm>
<http://psylib.ukrweb.net/books/sheeh01/tht01-25.htm>
psychology_6janv_651.rar 15.
<http://association.com.ua/>.
<http://pidruchniki.ws/>
<http://psyfactor.org>

Навчально-методичне видання

Паскаль Олена Вікторівна

**Методичні рекомендації
щодо проведення практичних занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни «Вікова психологія»
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 «Соціальна робота»**